

Фіданян Ю.Г., Каменський В.І.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

ВПЛИВ РІЧОК НА ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ УКРАЇНИ

Актуальність теми. Річки – один із важливих компонентів систем розселення. Річки відіграють чи не найважливішу роль у організації архітектурного доквілля поселень, і тим самим, прямо чи побічно, впливають на інші сфери життя. Окрім водозабезпечення та забезпечення інших побутових потреб населення, річки виступають як географічні орієнтири, композиційні вісі, коридори міграції компонентів флори та фауни. Саме через їх виняткову роль у створенні житлового середовища, люди у всі часи селилися біля річок.

Водночас, під впливом господарської та інших видів діяльності людини відбуваються зміни природних компонентів ландшафтів, і річки страждають від процесів урбанізації мало не в першу чергу. Відповідно, у період сучасної соціальної та екологічної кризи українських міст, дуже важливим є вивчення історичного досвіду створення житлового середовища завдяки врахуванню різноманітних природних об'єктів, необхідних для функціонування поселень, а особливо таких, як річка та її басейн (водозбір).

Вплив господарського освоєння території України на її природні умови і ресурси був неоднаковим у часі і в різних природних зонах. Уже люди первісного суспільства, які займалися полюванням і збиранням дикорослих плодів і ягід, впливали на природні ландшафти. На сьогоднішній день значний вплив на ландшафти справляє сформована в Україні система міських та сільських населених пунктів. Площа, зайнята населеними пунктами, промисловою і транспортною забудовою, становить більш як 5% її території. Будівництво міст супроводжується докорінним перетворенням природних ландшафтів, забрудненням атмосфери, викидами промислових і комунальних підприємств, зміною якості пове-

рхневих і підземних вод. У ході будівельних робіт знімаються горби і засипаються знижені форми рельєфу, часто наливається ґрунт під будівельні майданчики. Під час міської забудови змінюються ґрунтовий і рослинний покриви, умови поверхневого стоку, мікроклімат місцевості. Міське і шляхове будівництва можуть активізувати ерозійні і зсувні процеси. Це викликає потребу в захисних заходах: створення підпірних стінок, пологих задернованих схилів, лісових насаджень та ін.

Зважаючи на вищесказане, проблемою утворення архітектурного середовища в басейнах річок займалися такі дослідники, як Большаков А.Г., Вадімов В.М., Генератова С.В., Задворянська Т.І., Кодін В.О., Козлова О.Е., Лазарева Н.В., Лєснов О.В., Лукомська І.О., Садовська О.Є., Устенко Т.В..

Проблемою, дотичною до теми роботи – екологічного середовища прирічкової території займалися: Дубняк С.А., Вадімов В.М., Дубняк С.С., Кушніренко М.М., Літвінов Д.В., Рубан Л.І., Стефанишина-Гаврилук Ю.Д.. Зокрема, Вадімов В.М. у своїй дисертаційній роботі «Методологічні основи еколого-містобудівного освоєння прирічкових урбанізованих територій (в умовах України)» розробив методологічний підхід, який дозволяє встановити принципи та надає рекомендації з еколого-містобудівного освоєння прирічкових територій.

Нажаль, серед великої кількості робіт відсутні роботи, які б комплексно враховували дії вище перелічених чинників архітектурного середовища річок. Як відомо, проблеми створення урбаністичного середовища, як вважає більшість сучасних дослідників, потребує зусиль науковців, які працюють у різних галузях. Тобто, вивчення проблем урбанізації можливе лише

за допомогою міждисциплінарних досліджень. В наш час, саме міждисциплінарний підхід ліг в основу вирішення проблем створення міст підтримуваного розвитку.

Метою даної статті є вивчення взаємозв'язку між екологією та архітектурною композицією. Тобто вплив ландшафтних та екологічних факторів на архітектурне середовище поселень. Одиницею ландшафту в екології є водозбір однієї річки.

Гідрологічне районування території України представлено трьома зонами:

- 1) надмірної водності;
- 2) достатньої водності;
- 3) недостатньої водності.

Розглянувши послідовно природні умови України з точки зору впливу на їх річкову мережу, можна констатувати про наявність певних закономірностей. Харак-

тер агрокліматичного районування співпадає з фізико-географічним районуванням. Розглядаючи щільність розподілу рослинності на території України, геоботанічне районування, можна також констатувати про певні ареальні закономірності на макротериторіальному рівні, що характерні і для гідрологічного районування. По території держави проходять три чітко виражені у широтному напрямку пояси, у яких природні умови по різних складових впливають на характер водотоку та формування річкових екосистем. [1]

Як визначив дослідник народної архітектури України В.Самойлович, територія України поділена на шістнадцять етнографічних районів, архітектурні особливості яких сформувались завдяки різноманіттю місцевих умов (рис.1).

- I. Полісся** (1.Західне, 2.Центральне, 3.Східне);
- II. Карпати** (4.Східні, 5.Західні, 6.Закарпаття, 7.Буковина, 8.Прикарпаття);
- III. Поділля** (9.Західне, 10.Східне);
- IV. Середня Наддніпрянина** (11.Західна, 12.Східна);
- V. Полтавщина та Слобожанщина** (13.Полтавщина, 14.Слобожанщина);
- VI. Південь** (15.Західні регіони, 16.Східні регіони).

Рис.1. Архітектурно-етнографічні регіони (I-VI) та райони (1-16) України, кінець XIX – початок XX ст.

Гідрологи стверджують, що характер окремих елементів річкових долин, їх будова, особливості поверхні та інші геологогеоморфологічні ознаки, в тому числі характер водозбірної площі на території України змінюються у широких межах. Це дає змогу виділити на території держави

кілька великих геоморфологічних регіонів з подібними рисами будови поверхні водозбору річок (табл.1).

Цікавим є той факт, що межі таких регіонів практично збігаються з межами етнографічних районів, про які йшлося вище.

Таблиця 1 – Геоморфологічні регіони України

№ з/п	Назва геоморфологічного регіону у межах України	Назва відповідного архітектурно-етнографічного регіону (за Самойловичем)	Фізико-географічна характеристика річкових басейнів
1	Полісся	Західне Полісся Центральне Полісся Східне Полісся	- повноводні річки; - водозбори річок характеризуються незначною глибиною врізу.
2	Гірські регіони	Східні Карпати Західні Карпати Закарпаття Буковина Прикарпаття	- високий рівень розчленування; - загальна спрямленість та звуженість долин, що зазвичай мають форму ущелин або навіть каньйонів; - невиробленість повздовжнього профілю річища; - тектонічна нестабільність молодих ерогенних територій відбувається у збільшенні кількості терасових рівнів.
3	Поділля	Західне Поділля Східне Поділля	- характерний глибокий вріз вузьких, часом каньйоноподібних долин і своєрідна лівобережна асиметрія межділля.
4	Придніпровська низовина: - Середньодніпровська терасова рівнина	Середня Наддніпрянщина (Західна)	- терасова рівнина, де переважають широкі, слабо врізані, інтенсивно заболочені долини річок (незважаючи на розвиток на значній частині рівнини лесових порід, яри і балки поширені мало, хоча на придніпровських водозборах часто трапляються старорічища, озера, дюнні утворення);
	- Полтавська акумулятивна лесова рівнина	Середня Наддніпрянщина (Східна)	- становлять плоскі степові вододіли, розділені широкими і глибокими долинами річок, басейни яких ускладнені яружно-балковими формами.
5	Донецька височина	Південь (Східні регіони)	- глибокий вріз ерозійних форм; - поширення яружно-балкового розчленування; - асиметрична будова долин і балок.
6	Азово-Придніпровська височина		- глибоко врізані річкові долини, як правило, звужені.
7	Причорноморська низовина	Південь (Західні регіони)	- незначні розчленування; - на вирівняній поверхні водозборів чітко виділяються чисельні замкнуті западини (поди), здебільшого посадочного положення; - схили окремих долин ускладнені зсувами;
8	Полтавщина та Слобожанщина	Середньоруська височина	- долини вузькі, балкоподібні у своїх верхів'ях; - круті праві схили долин розчленовані ярами та балками; - поверхня водозборів часто ускладнюється останцями та незначними блюдцеподібними западинами.

Спираючись на ландшафтні особливості прирічкових територій, можна говорити про особливості їх освоєння людиною. Природньо-ландшафтні чинники є найбільш впливовими чинниками архітектурно-планувальної організації територій традицій-

них сільських поселень. [3] Як визначає дослідник архітектурно-ландшафтної організації долинних просторів Українських Карпат Лукомська І.О., способи освоєння простору залежать від складеної системи розсе-

лення та величини поселень, соціально-економічних умов, історії і культурних традицій місцевості (рис.2-4).

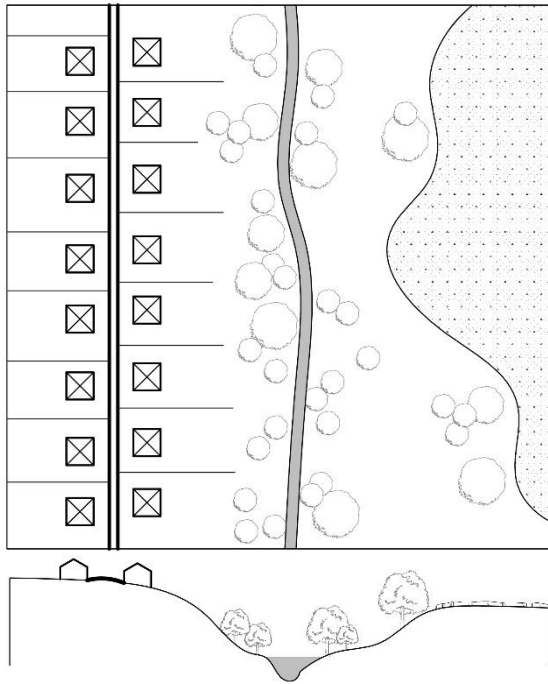

Рис.2. Структура традиційного сільського поселення Слобожанщини

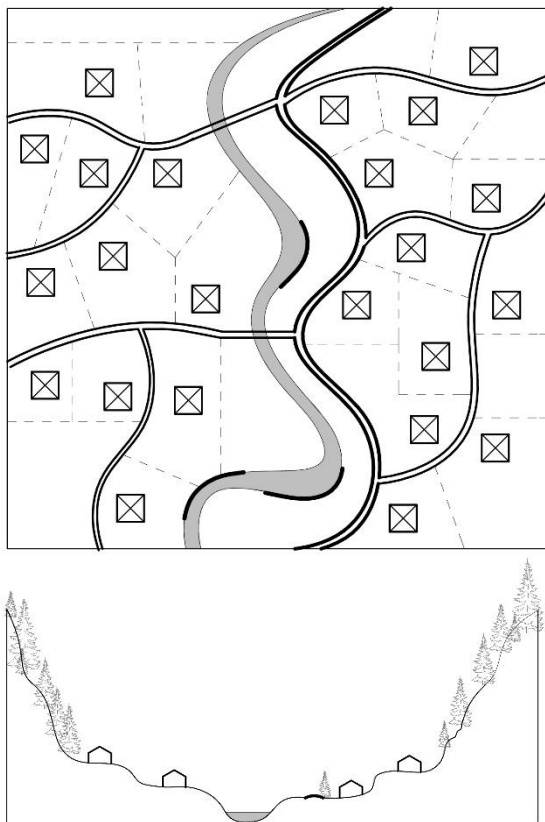

Рис.3. Структура традиційного сільського поселення гірських Карпат

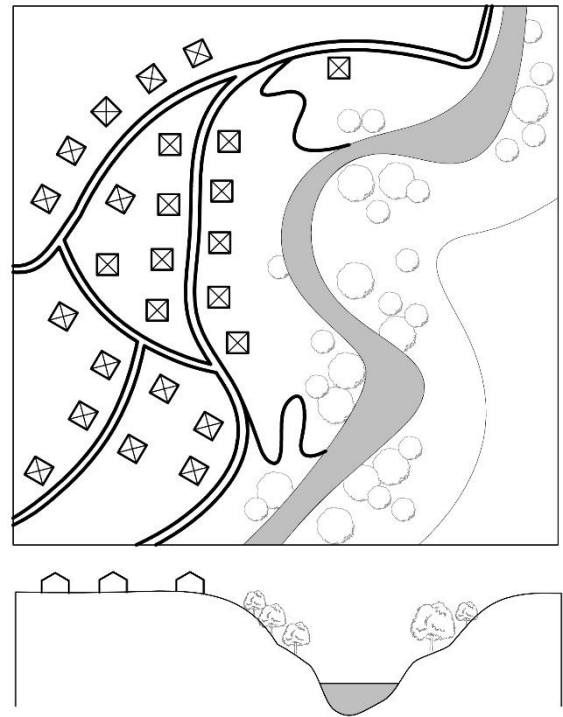

Рис.4. Структура традиційного сільського поселення Поділля

Особливості річкових басейнів України мають важливе значення у подальшому просторовому розвитку народногосподарського комплексу держави, у формуванні систем населених місць, у питанні збереження екологічно збалансованого природного оточення. Тому необхідно представити територіально-структурні рівні та зонування річкових басейнів України. Такий підхід дає можливість вирішення проблемних питань просторового розвитку містобудівних процесів на різних територіальних рівнях шляхом збалансованого співвідношення масштабів урбанізованих об'єктів середовища з елементами природного оточення.

Україна збрала у собі велике різноманіття ландшафтів, про що свідчать унікальні для кожного етнографічного регіону структури водозборів річок. Характер освоєння людиною прирічкової території у кожному з регіонів говорить про те, що ландшафтний чинник відіграє у цьому процесі чи не найголовнішу роль, впливаючи на розташування головних структурних елементів поселення: доріг, дворів, випасів, нив тощо.

Таким чином, отриманий нами у спадок досвід освоєння територій водозборів річок нашими предками потребує ретельного вивчення, особливо у наш час, коли ми переживаємо кризу великих міст, одним з факторів якої є сильний вплив антропогенного фактору на екосистеми річок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вадімов В.М. Город и река (планировочные аспекты). / В. М. Вадимов – Полтава: Археология, 2000. – 212 с.
2. Дубняк С. А. Рекомендації щодо поліпшення екологічного стану прибережних територій дніпровських водосховищ / С.А. Дубняк, А. М. Сакевич, В. М. Тімченко. – К. : КСП, 1999. – 182 с.
3. Лукомська І.О. Методичні основи архітектурно-ландшафтної організації долинних просторів річок українських Карпат.

- /Автореферат дис.. на здобуття наук. ст. канд. арх./ Лукомська І.О., П.-2014, 20 с.
4. Рубан Л. І. Принципи містобудівного використання територій в умовах деградації річки: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. арх.: спец 18.00.04 / Л. І. Рубан. – К.: КНУБА, 2000. – 23 с.
 5. Самойленко Є.В. Аналіз досліджень в архітектурно-просторовій організації прирічкових територій/ Є. В. Самойленко // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. - 2014. - № 10. - С. 37-47.
 6. Самойлович В.П. Народна архітектура України в ілюстраціях. / Самойлович В.П. – Київ: Абрис, 1999. – 279 с.
 7. Устенко Т. В. Урахування природних умов у вдосконаленні архітектурно-просторового середовища прибережної частини міст / Т. В. Устенко, 1973. – Вип.4. – С.84 – 87.

УДК 72.01

Батаженко В.И.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГОРОДОВ ПО ХАРАКТЕРУ КОМПОЗИЦИИ ИСТОРИЧЕСКИХ ПЛАНИРОВОЧНЫХ СТРУКТУР

Исследование типологических особенностей городов в зависимости от характера композиции планировочных структур позволило разделить исторические города на пять композиционных типов. Данная типология касается этапа стабилизации в развитии города и отражает результаты комплексного воздействия социально-экономических и естественно-географических факторов. Причем, если первые по своей природе носят активный, градообразующий по отношению к историческим структурам характер, то вторые являются факторами, регулирующими характер и направление развития планировочных структур.

В целом эти типы отражают действие общих принципов эволюции планировочных структур (принципа устойчивости, ландшафтной обусловленности и т.д.).

Первый тип - сохранение исторически сложившейся планировочной структуры в

условиях стабилизации роста города. Типизирующими признаками являются сохранение или незначительное повышение численности населения - до 10%, сохранение или незначительное увеличение территории города, сохранение 100% исторической планировочной структуры и большей части (не менее 85%) исторической застройки. К этому типу относится ряд наиболее старых городов, игравших в прошлом заметную роль в освоении конкретного региона. Затем, вследствие развития системы расселения, они оказались вне основных ареалов хозяйственно-экономической деятельности и транспортных коммуникаций, что обусловило отсутствие экономической базы развития этих городов, выполняющих сейчас функцию административных центров одноименных районов. Это явилось причиной сохранения в них архитектурно-планировочной струк-